

En ejendommelig, større niche sydligst i øst-væggen (fig. 22) rækker dybt ind i muren, hvor den udgør et lille, hvælvet kammer, 95 cm bredt, 42 cm dybt og 110 cm højt; den fladbuede og faldede åbning er 42 cm bred.

En niche i sydvæggen (fig. 22) er stor nok til at kunne have tjent som en slags 'siddeniche' eller *celebrantsæde*(?) for præsten måske med en foranstillet fodskammel (jf. Horsens Vor Frelser (DK Århus 5422) og Gudum Kloster (DK Ringkøbing 1039). Nichen, der er halvanden sten dyb, er 195 cm bred og 160 cm høj til midten af den flade bue.

Sakristiet (fig. 19) ved nordsiden er opført i umiddelbar forlængelse af korbyggeriet. Hvælvet forandring i korets nordmur (jf. ndf.) viser, at tilbygningen var planlagt samtidig med koret, hvilket også fremgår af, at sakristiets mure ligesom korets nordside nederst er påbegyndt med små

kampesten. Sakristiets østmur flugter med korgavlens sokkel, hvorfor murplanet springer lidt frem. Teglstensfacaderne, inklusive den kamtakke gavl trekant, er helt præget af ændringer og nyere skalmuringer, hvorved bygningens oprindelige fremtræden er gået tabt. Som et ægte sakristi, beregnet til opbevaring af de hellige kar, har det lille hvælvede rum oprindeligt kun været tilgængeligt fra koret og har måske kun haft et enkelt vindue. De nu rundbuede og smigede åbninger, en udvendig dør i øst samt et vindue i hver af de øvrige sider, er tegnet af Hector Estrup 1896. De erstattede da henholdsvis en rektant dør, der kan være brudt i muren 1716,³² og spidsbuede vinduer med støbejernsrammer (jf. fig. 15d-e). Forbindelsesdøren fra koret, vestligt i sakristiets sydside, er som nævnt placeret under hensyn til korets hvælv.

Det lave rum (fig. 25) dækkes af et samtidigt hvælv, hvilende på forlæg i væggene, der som

Fig. 22. Korets sydøstre hjørne med tre vægnicher, i øst en opbevaringsniche, i syd en siddeniche (s. 1378). Foto Arnold Mikkelsen 2015. – *Southeastern corner of the chancel with three wall niches; in the east a storage niche, in the south a seat niche.*

Fig. 23. Hvælvfortanding øverst i korets sydvæg, set fra loftet mellem de to hvælv (s. 1376). Foto Arnold Mikkelsen 2015. – *Vault toothing at top of south wall of chancel, seen from the ceiling between the two vaults.*

hvælvene i koret er markeret med spinkle skjoldbuer. Kapperne, der tager afsæt en halv meter over gulvet, er kun svagt indskårne ved de profilerede, skarpryggede ribber, der har retkantede skuldre. I loftsrummet (fig. 24) ses det, at hvælvet – ligesom også korhvælvene – er forberedt med murede *hvælvfortanding*er, dels i korets nordmur, dels øverst i sakristiets østsvæg. – En lille *gemmeniche* i østvæggen dækkes af et trappestik.

Sakristier er sjældne i det tidlige kirkebyggeri i Danmark. Nogle få forekommer dog i 1200-tallet, f. eks. Odense Vor Frue Kirke (*DK Odense* 1051) og Agerskov Kirke (*DK Sjyll* 868). I Nordtyskland er det til gengæld ikke ualmindeligt, at 1200-tallets kirker fra første færd var forsynet med et sakristi.⁵¹

Det blev 1770 beklaget, at nogle kirkegængere benyttede sakristiet som indgang til kirken, og for at hindre misbrug blev der herefter kun udleveret nøgler til fire: de to præster, kordegnen og kirkeværgen selv. Derudover måtte kun klokkeren og de disciple, der havde opgaver i forbindelse med gudstjenesten, have adgang til sakristiet.²⁶

SKIBET. Efter færdiggørelsen af det nye korparti må arbejdet være fortsat vestover med skibets nybygning. Størsteparten af kampestensmurene blev taget ned og granitten erstattet med tegl fra et niveau ca. 2 m over jorden, indvendig i flankemurene og i partierne omkring de to døre dog helt fra jordens overflade. Kun i skibets sydøstre hjørne, der støder op til det nye kor, er kampestensmuren som nævnt bevaret noget højere. Nebelongs opmåling 1836 (fig. 14) antyder, at en lille rest af skibets gamle *†*østmur (triumfmuren) endnu var bevaret nær skibets indvendige hjørner (jf. også foto 1895, fig. 42). Det må være disse murpartier, J. B. Löffler 1875/76 betegnede som 'spor' af, at kirken oprindeligt havde været delt ved en 'tværmur' (jf. s. 1364).

Skibet bevarede sit bjælkeloft indtil 1696, og det var næppe heller planlagt til at skulle have hvælv (ligesom koret var det) – herpå tyder vinduernes placering kun 70 cm under murkronen. Det nye skib var karakteriseret ved rundbuede åbninger, andre detaljer er ikke bevaret bortset fra gavltrekantens trappesfriser. Vestmuren synes at have været uden åbninger, indtil der 1837 blev

Fig. 24. Hvælvfortandinger set fra sakristiets loft, øverst i korets nordmur og i sakristiets østvæg (tv.) (s. 1379). Foto Arnold Mikkelsen 2015. – *Vault toothings seen from the ceiling of the sacristy, at the top of the north wall of the chancel and in the east wall (left) of the sacristy.*

etableret en †portal, som 1896 er afløst af den nuværende portal (s. 1391, 1400). Facaderne, af munkesten i munkeskifte, er som i kirkens østre parti præget af talrige vinduesændringer og skalmuringer senest under restaureringen 1896.

(†)Døre og vinduer. Af de to (†)døre vestligt i langmurene står den nordre (fig. 104) udvendig som en 140 cm bred, tilmuret åbning, afsluttet med et rundbuet halvstensstik. Den er formentlig lukket i forbindelse med korsarmens tilføjelse. Østsiden af den faldede åbning var hugget fri 1892 (jf. fig. 15a). †Syddøren var i brug indtil 1837, da indgangen blev henlagt til kirkens vestende. Det tilmurede dørsted og det omgivende teglstensparti blev registreret 1896 (jf. fig. 16), før det blev dækket af en ny kampestensbeklædning; indvendig mente Chr. Kiilgaard 1955 at kunne spore stikket over den tilmurede dør.⁵²

Skibet må efter alt at dømme have haft tre (†)vinduer i hver langmur, hvoraf de vestre var anbragt vest for dørene. Et vindue på hver side af syddøren var hugget fri og blev opmålt 1896

(jf. fig. 37). Konturerne af det østre (svarende til det midterste af sydsidens tre vinduer) er markeret i facaden. I nordvæggen, lige vest for åbningen til korsarmen, spores endnu et vindue, der tilsvarende må have udgjort det midterste af tre. Vinduerne har været smalle, rundbuede og smigede åbninger karakteriseret ved dobbelte false både ude og inde (fig. 27). De var afsluttet med et halvstensstik og havde aftrappet sålbænk; i murflugten målte de 245×113 cm, i lysningen kun 185×36 cm. – Rundbuede vinduer med dobbelte false kendes tillige i Svendborg Skt. Nikolaj Kirke, hvor de optræder både i koret og i korforlængelsen (s. 125, 129). Navnlig forlængelsens vinduer minder meget om Rudkøbings.

Gesimserne, der er fælles for bygningen, har bevaret deres gamle skikkelse, således som Löffler beskrev dem 1875/76. De består af to afrundede skifter over et rektantet.

Taggavlen i vest har bibeholdt sin udsmykning med to vandrette *trappefriser* (fig. 26), hvis bund kun er trukket få cm tilbage fra murplanet. I den

Fig. 25. Sakristi, indre set mod sydøst. Foto Arnold Mikkelsen 2015. – *Sacristy, interior looking south east.*

Fig. 26. Kirken set fra sydvest. Foto Arnold Mikkelsen 2015. – *The church seen from the south west.*